

Knihy a dějiny

ROČNÍK 32/1-2, 2025

Knihy a dějiny

ROČNÍK 32/1-2, 2025

Knihy a dějiny

ROČNÍK 32/1–2, 2025

OBSAH

RECENZOVANÁ ČÁST	Editorial	5
	KAMIL BOLDAN Ratdoltova astronomika v českých a moravských knihovnách	8
	MANFRED KNEDLIK Buchdruck im Dienst der religiösen Bildung. Der Drucker Michael Mülmarckart in Eger (1571/72–1575)	42
	MARTA VACULÍNOVÁ Privilegia pro autory předbělohorského období ve fondu „Impressoria“ v Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve Vídni	54
	EVA CHODĚJOVSKÁ Knihy, které cestovaly. Cestovní a poštovní příručky jako orientační pomůcky v Evropě raného novověku	74
NERECENZOVANÁ ČÁST	JENNY ÖHMAN The Journey of Unknown Bohemian Books. Three Swedish War Booty Examples in High School Libraries	96
	Recenze	108
	Výběr studií z časopisů, monografií, sborníků a elektronických zdrojů	126
	Adresář	133

Recenze

Přemysl Bar – Lukáš Führer – Dalibor Havel et al.: Moc inkoustu. Středověká knižní kultura na Moravě. Brno, Masarykova univerzita 2024. 345 s.

DOI <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2025.32.06>

Výstavní katalogy spojené s projekty prezentujícími historická témata většinou nepatří ke standardně recenzovaným publikacím, neboť obvykle nepřinášejí originální, resp. inovativní přístup zpracování sledované problematiky a jejich hodnotu je třeba hledat prvořadě v oblasti popularizace vědeckých výzkumů. Čas od času se ale v záplavě klasických výstavních katalogů, někdy i problematické úrovně, objeví publikace, která tento úzus výrazně přesahuje. Katalog k výstavě *Moc inkoustu* zaměřené na středověkou knižní kulturu na Moravě, která se uskutečnila v dubnu a květnu roku 2024 v prostorách Moravského zemského archivu v Brně, k takovým

vým výjimkám rozhodně patří. Samotná výstava byla unikátní nejen proto, že se podařilo v intencích poměrně striktních pravidel pro vystavování archiválií prezentovat jedinečné artefakty, které se veřejnosti představují naprosto výjimečně, ale také způsobem organizace, neboť se na jejím uspořádání podíleli pedagogové a studenti Ústavu pomocných věd historických Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Publikace, která úspěšnou výstavní akci provázela, obsahuje v katalogové části nikoliv obvyklý prostý soupis exponátů, ale tyto artefakty začleňuje do drobných analytických studií. V nich se stávají východiskem pro výklad dílčích témat z oblasti dějin písemné, resp. knižní kultury středověku, zejména však s ohledem na činnost dobových skriptorií a existenci a fungování středověkých knihoven. Tato forma seznámení s exponáty nepochybně přispívá nejen k lepšímu pochopení jednotlivých témat pro laickou veřejnost, ale současně doprovodné texty neztrácejí nic na své odborné hodnotě a mohou je využít i specialisté z výše uvedených oborů.

První polovina katalogu je pak věnována odborným studiím koncipovaným tematicky i koncepčně interdisciplinárně, tj. vycházejícím z obsahu i metodiky literární vědy, kodikologie a knihovnědy. V chronologické linii podchycují problematiku písemné kultury a vývoj

jejich forem na Moravě od počátků spojených s christianizací až po její závěr daný autory výstavy i publikace do souvislosti se vznikem první tiskárny na území Moravy v Brně. První kapitoly přinášejí s oporou v aktuálních výzkumech přehled vývoje latinské literární produkce a nástin působení nejstarších skriptorií na moravském území, vrcholící činností olomouckého centra v době Jindřicha Zdíka (David Kalhous, Jana Nechutová, Dalibor Havel). Samostatná kapitola je věnována jednomu z nejpopulárnějších typů středověkých literárních forem, kterým byly bezpochyby kalendáře. Michal Dragoun je představuje komplementárně ve spojení s historickou chronologií a s přihlédnutím ke specifickým jejím vývoje na Moravě, tak jak se manifestovala v dobové liturgické produkci. Opomenuto nezůstalo ani populární téma iluminovaných rukopisů, zaměřené na sbírky pamětových institucí v Olomouci. Jana Hrbáčová se soustředila na nejvýznamnější z uchovávaných rukopisů, které opatřila důkladným rozbohem provenience v kontextu vazeb na další dobovou kodikologickou produkci přesahující teritoriální hranice Moravy. Samostatná kapitola je věnována představení knižní vazby jako základního prvku, který i z výtvarného hlediska dotvářel podobu rukopisné a tištěné knihy a stal se rovněž podstatnou součástí komunikace knižní produkce se čtenářem. Na příkladu z hlediska knižní vazby provenienčně heterogenního fondu knihovny kostela sv. Jakuba v Brně prezentoval Miroslav Myšák přehledně, zejména však s přihlédnutím k potřebám laické veřejnosti, různé typy pozdně gotických knižních vazeb a formy jejich výzdoby.

Dvě samostatné kapitoly se zaměřily na otázku čtenářské veřejnosti středověkého období. První z pera Přemysla Bara se věnuje knihovnám v církevním prostředí. V přehledu jsou zpřístupněny informace o existenci a vývoji klášterních a kapitulních knihoven na území Moravy, které jsou nahlíženy v kontextu vývoje institucí, s nimiž byly propojeny. Autor upozorňuje, že základním východiskem výzkumu těchto středověkých knižních souborů je analýza dochovaných svazků. Současně připomíná problematičnost úzce teritoriálního vymezování knihoven s ohledem na migraci jednotlivých knih a knižních souborů, která řadu provenienčně moravských rukopisů a později tisků přesunula za hranice země. Zejména husitské období v tomto ohledu významně zasáhlo i celistvost knihoven na území Markrabství moravského. S ohledem na zatím omezené výsledky výzkumu moravik v zahraničních knihovnách mají proto zachycené přehledy knihoven v církevním prostředí své hranice, na něž autor studie upozorňuje. Samostatným tématem je problematika privátních knihoven v období středověku ve spojení opět zejména s církevním prostředím. Informace o nich jsou v pramenech kusé a většinou se objevují v souvislosti s významnými osobnostmi církevní hierarchie, které nemusely mít výhradní spojení s Moravou. Jako podstatný zdroj informací o těchto privátních knihovnách jsou v publikaci představeny testamenty, které upozorňovaly nejen na rozsah a obsah soukromých knihoven, ale v souvislosti s odkazy knih pro potřeby církevních institucí poskytují i cenná data o provozu a funkci institucionálních knihoven. Ačkoliv autor končí kapitolu poměrně skeptickým konstatováním, poukazujícím na limity vytvoření uceleného pohledu na středověké knihovny na Moravě, je třeba konstatovat, že i při veškerém omezení daném nedostatkem pramenného výzkumu se mu podařilo vytvořit přesvědčivý přehled o situaci středověkých knihoven spjatých s církevním prostředím na Moravě.

Na uvedené téma navazuje Tomáš Borovský s problematikou knihoven v moravských středověkých městech. Kapitola, jejíž význam nepochybně stoupl i v souvislosti s nově publikovanou analýzou a pokusem o rekonstrukci městské knihovny na Starém Městě pražském v období 15. století, které publikoval Michal Dragoun,¹ se zaměřila na městské prostředí jako celek. Na prvním místě se zabývá výskytem a využíváním knih na radničních nejvýznamnějších moravských měst, které autor charakterizuje s oporou v pramenech jako radniční knihovny. Soubory knih, tj. většinou právních kodexů, které koexistovaly spolu s archivy, představovaly nepochybně příruční knihovny pro městskou kancelářskou praxi. Borovský dokládá na dílčích informacích z pramenů, že přístup k těmto knihovnám byl významně limitován vazbou na radní kolegium. Uvedené moravské radní či spíše radniční knihovny ovšem autor současně zařazuje do souvislosti s existencí výše zmíněného staroměstského knižního souboru, který ale svým působením v 15. století jednoznačně překračoval rámec profesní radniční knihovny a stával se knižní kolekcí, předjímající v jistém smyslu budoucí „Rat-, Schul- und Kirchen Bibliothek“ – typ knihovny v luterském prostředí 16. století směřující k širší čtenářské veřejnosti ve městě.

Vedle knihoven spojených s radnicí zmiňuje Borovský jako druhý základní typ knižní sbírky v prostředí měst farní knihovnu. Díky mnohaletým výzkumům brněnské knihovny kostela sv. Jakuba, prováděným jak na základě vlastního knižního fondu, tak dochovaných inventářů, jež představují významný a svěbytný pramen i pro výzkum dalších farních knihoven, je právě tato knihovna využita pro zprostředkování informací o obsahu, rozsahu i způsobu vzniku farních sbírek. Autor ovšem sám připomíná její poměrně mimořádnou pozici v rámci struktury farností, která z ní činí spíše netypický příklad. Významná část kolekcí knih na farách měla často podobu jen několika knižních jednotlivin, které ani nelze řadit ke kategorii knihovna. Vedle výše zmíněných a svou podstatou institucionálních knihoven v prostoru měst si Borovský všímá i soukromých měšťanských knihoven a základního pramene k jejich výzkumu, totiž měšťanských testamentů. Představen je jeden mimořádně rozsáhlý knižní soubor z prostředí Jihlavy, zaznamenaný v testamentu ve třicátých letech 15. století. Měšťanskému prostředí v pozdním středověku přisuzuje autor obecně jen menší výskyt knih, resp. knižních jednotlivin, třebaže se současně domnívá, že jejich minimální reflexe v pramenech spojených s pozůstalostní agendou souvisí s celkovým přehlížením některých cenově méně významných součástí měšťanských mobiliářů, včetně knih. I tato otázka by měla být předmětem dalších výzkumů, k nimž Borovský vyzývá, ačkoliv minimální počet zmínek o knihách v testamentech 15. století lze pravděpodobně připisovat skutečně spíše jejich minimálnímu výskytu, a nikoliv ignorování při evidenci měšťanského majetku, zejména s ohledem na stále mimořádně vysoké ceny rukopisné knižní produkce.

Logickým závěrem jednotlivých témat z oblasti moravské středověké knižní kultury je nástup a rozšíření knihtisku. Miroslav Myšák se s oporou v aktuálních výzkumech počátků knižní kultury v českých zemích, spojených zejména se jménem Kamila Boldana,² zabývá historií brněnské tiskárny Konrada Stahela a Matthiase Preinleina. Nabízí důkladný rozbor

¹ Viz DRAGON, Michal (2002): *Středověká knihovna Starého Města pražského*. Praha; srovnej recenzi FEJTOVÁ, Olga (2023): Dragoun, Středověká knihovna Starého Města pražského. *Časopis Matice moravské* 142/1, 2023, s. 163–165.

² Srovnej zejména BOLDAN, Kamil (2018): *Počátek českého knihtisku*. Praha.

a přehled její tiskařské produkce v kontextu nakladatelských i odběratelských vazeb, které její aktivity determinovaly často negativně.

Katalog věnovaný moravské písemné kultuře období středověku rozhodně nabízí mnohem více, než by se od doprovodné výstavní publikace očekávalo. Nejen způsobem prezentace exponátů v rámci netradičně pojatého soupisu, ale zejména v komplexu úvodních studií, které navzdory drobným výhradám přináší čtivou formou výsledky aktuálních výzkumů, zejména z oblasti knižní kultury. Podstatnou součástí jednotlivých studií je téměř pravidelný závěrečný apel směrem k odborné veřejnosti, vyzývající k dalším nutným výzkumům, platný nejen pro moravská území. Bádání již zmíněných autorů jako je Michal Dragoun či Kamil Boldan naznačují, že k významným a překvapivým objevům může na poli písemné, resp. knižní kultury docházet stále.

Olga Fejtová

Recenze

Bořek Neškudla: Česká knižní kultura na cestě od rukopisu ke knihtisku. Praha, Academia 2025. 216 s. Knižní kultura.

DOI <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2025.32.07>

Novou monografii Bořka Neškudly je možno asi nejvýstižněji charakterizovat jako souhrnné představení toho, co se v posledních několika desetiletích podařilo zjistit o raném českém knihtisku a soudobé rukopisné produkci, a zasazení tohoto obrazu do evropského rámce. Nových poznatků o počátcích knihtisku v českých zemích přitom opravdu není málo – četné práce Petra Voita, Kamila Boldana a dalších, včetně Neškudly samotného, opravily na základě širokého pramenného výzkumu mnohé dlouho tradované omyly, přinesly četná upřesnění či nová zjištění a nakročily právě i k lepšímu zohlednění evropského kontextu. Díky některým z nich se také i u nás začal prosazovat komplexní pohled na dobovou produkci knih, v jejímž rámci se rukopis a tisk vzájemně doplňovaly a zároveň si konkurovaly. Některé z těchto publikací však čítají stovky stran, jiné jsou rozeseté po různých časopisech či kolektivních monografiích, stručné a pře-

hledné shrnutí a usouvztažnění jejich výsledků pro ty, kdo se na danou problematiku úzce nespécializují, je tedy více než vítané. Pasáže věnované situaci v Čechách a na Moravě, vycházející z recentních výzkumů zejména českých badatelů, pak v knize doplňuje evropský kontext, který je představován na základě zahraniční sekundární literatury jak novější, tak i klasické, vzniklé během druhé poloviny 20. století. Metodicky je kniha ukotvena v tradiční knihovědě zasazené do recentně pojatých kulturních dějin, jak jim rozumí např. Peter Burke. Jejich přístupy, koncepty a pojmosloví autor přejímá a nijak je neproblematizuje.

První kapitola knihy je věnována stručnému představení společenského, politického a ideového kontextu, do kterého v českých zemích mezi lety 1450 a 1550 knihtisk vstupoval. Popisuje politické postavení českých zemí v rámci Evropy, situaci jednotlivých konfesí a jejich vzájemné vztahy, postavení a význam pražské univerzity a vliv nástupu luterské reformace.

Druhá kapitola se specifickěji zaměřuje na společenské, ekonomické a technologické předpoklady pro rozvoj knihtisku jak ve vybraných oblastech Evropy, tak v Čechách a na Moravě. Nejprve se zabývá vzdělaností a mírou gramotnosti tehdejšího obyvatelstva jakožto jedním z faktorů ovlivňujících rozsah poptávky po textech a žánrové a tematické preference. Vyzdvihuje zejména roli univerzit, které se často stávaly centry poptávky po sériově šířených rukopisných i tištěných textech, a byly tedy nezdůrazněno spojeny i s prvními tiskárnami, a v té souvislosti upozorňuje na omezené možnosti a mezinárodní izolaci utrakvistické pražské univerzity, postrádající vyšší fakulty. Všímá si ale také stavu a proměn nižších vzdělávacích institucí, technologických a personálních aspektů nového vynálezu či organizace rukopisného šíření textů těsně před příchodem knihtisku. Samostatný oddíl je věnován i hospodářskému fungování měst jakožto míst, do nichž byly soustředěny jak vzdělávací instituce, tak první tiskařské dílny, a rozvoji obchodního podnikání. V této souvislosti se autor zabývá i počtem edic a velikostí nákladů v jednotlivých oblastech Evropy, porovnává to s českými zeměmi a podává také stručnou charakteristiku nejvýznamnějších center raného evropského, a speciálně pak českého a moravského knihtisku.

Třetí kapitola se podrobněji zaměřuje na žánrovou skladbu české i evropské rané tištěné produkce a rozdíly mezi nimi. Nejprve probírá biblické a liturgické texty a díla církevních Otců s komentáři, dále pak často opisované středověké texty, zejména teologické a právnické. Poté se zabývá díly antických klasiků s komentáři, a to jak těch, kteří byli součástí školní četby, tak těch tehdy spíše neznámých. Ve druhém případě věnuje pozornost také jejich cílenému vyhledávání v knihovnách a snaze zachránit je pro budoucí generace právě vydáním tiskem. Nakonec se věnuje dobové produkci a textům aktuální potřeby, například učebnicím a slovníkům, kalendářům, právnickým a úředním publikacím či populárně-naučným příručkám. Upozorňuje na formální proměny těchto textů v důsledku jejich komodifikace a existence ve stovkách či tisících v zásadě identických kopiích, při popisu situace v českých zemích však zároveň poukazuje na to, že některé komplikovaněji členěné texty, například pozdější překlady Řehoře Hrubého z Jelení s hojnými komentáři, nemohly být u nás v této době z technických důvodů adekvátně vydány tiskem, a překladatel se proto raději rozhodl pro rukopisnou publikaci. Podrobně si všímá také jazykové skladby prvních tištěných knih a jako specifikum prvotiskové produkce pocházející z Čech, které v podstatě nemá jinde v Evropě obdobu, konstatuje drtivou převahu textů ve vernakulárním jazyce, konkrétně v češtině. Ta svým poměrným zastoupením (87%) zcela zastínila nadnárodní latinu, a ještě silněji němčinu – první německá kniha byla v Čechách vytištěna poměrně pozdě, roku 1531. V tom se Čechy výrazně odlišily i od Moravy, kde naopak zpočátku zcela převažovala latina, jen s malým podílem němčiny, a první česká kniha tam vyšla až roku 1527. Na oddíl o podílu jednotlivých jazyků v české tiskařské produkci logicky navazuje část věnovaná překladu, neboť to byl právě vysoký podíl přeložených textů, co umožnilo raný rozvoj knihtisku v češtině. Závěr této kapitoly je věnován poměrně rozsáhlému pojednání o tiskových písmech užívaných v různých obdobích pro jednotlivé jazyky v různých částech Evropy, a zejména pak v Čechách a na Moravě.

Ve čtvrté kapitole autor tematizuje aspekty, v nichž tištěná kniha změnila způsoby šíření a vnímání textů. Probírá postupné prosazování se knihtisku v konkurenci pozdně středověké rukopisné produkce, její poslední vzepětí v poslední čtvrtině 15. století, vzájemné vztahy mezi současně vznikajícími rukopisnými a tištěnými knihami i důvody, které vedly některé aktéry k návratu k rukopisné publikaci po předchozích kontaktech s tiskem či k upřednostňování rukopisu ještě dlouho po rozšíření knihtisku. Zabývá se dopady knihtisku na vzdělanost, způsob čtení či ediční praxi a ukazuje, jak rychlý nárůst počtu knih stál u zrodu moderní bibliografie. Poté se zaměřuje na obsah knihoven různých více či méně významných členů české společnosti, a to jak z hlediska zastoupení rukopisných a tištěných knih či knih domácí a cizí provenience, tak z hlediska žánrového a tematického. Probrány jsou také počátky evropského knižního trhu včetně problémů vyvolaných ranou nadprodukcí, postupně se ustalující sebe prezentace autorů i výrobců knih i důsledky konkurence mezi českými a zahraničními nakladateli. První tiskaře zde autor představuje jako raně kapitalistické podnikatele, kteří se odmítali zařadit do středověkého cechovního systému, což jim přinášelo výhody i rizika. Líčí také první pokusy o regulaci knižního trhu, ať už za pomoci různých privilegií, nebo naopak zákazů a cenzury. Poslední oddíl je věnován vztahu mezi rozvojem knihtisku a německou reformací a v jeho rámci zejména rozsáhlým publikačním aktivitám Martina Luthera. Ty autor porovnává se situací v českých zemích, kde si všímá například poměrně malého a pozdního zájmu o vydávání děl Husových.

Knihu završuje závěr, jenž stručně rekapituluje jednotlivá probraná témata, a rozsáhlá bibliografie se jmenným a místním rejstříkem. Text publikace je doplněn relativně skromným obrazovým doprovodem, pouhými osmi celostránkovými fotografiemi stránek z popisovaných tisků, jejichž přehledný seznam však schází.

Ač jsem na začátku uvedla, že Neškudlova kniha představuje vítané shrnutí a kontextualizaci dosavadního bádání, je třeba zároveň říci, že její kompilační charakter na ní zanechal i některé ne úplně vítané stopy. Například na některých místech není zcela zřetelné, kde přesně autor opouští mezinárodní kontext a začíná mluvit o situaci v českých zemích. Čtenář tak chvíli tápe a až po několika řádcích zjistí, že vlastně čte o něčem jiném, než předpokládal. Práce s velkým množstvím sekundární literatury se také projevuje v tom, že z ní autor často přebírá terminologii a způsob nazírání na popisované jevy. V různých pasážích knihy se tak pro tytéž skutečnosti někdy užívá různá terminologie, aniž by čtenář dostal návod, která označení má chápat jako synonymní, a která nikoli. Například někdy čteme o tisku v *rodném* či *mateřském* jazyce (aniž by bylo u národnostně smíšených území vždy jasné, který jazyk se tím míní), někdy (spíše ojediněle) v *domácím* či *vernakulárním* jazyce, a naopak často v *národním* jazyce. Posledně zmíněné označení je však matoucí, protože podsouvá čtenáři představu moderních kodifikovaných jazyků, fungujících jako atributy pevně zformovaných moderních národů. Používat ho ve vztahu k situaci střední Evropy na přelomu 15. a 16. století mi proto nepřipadá šťastné. Podobný problém představuje zpětné promítání představy moderních národních států, respektive dnešních národních hranic do dobové reality (například při uvádění kvantitativních údajů o tiskařské produkci jsou užívány pojmy jako Itálie či Německo, jako by se jednalo o homogenní politické celky, Slezsko je bezproblémově traktováno jako „zahraničí“ apod.). Obdobná situace je u terminologie označující jednotlivé jazyky, kdy se například mluví o slovenštině, která se

ale jako samostatný spisovný jazyk konstituovala až v 19. století, anebo bezproblémově o (jedné) italštině či němčině. Jakkoli je takový postup z praktického hlediska pochopitelný, bez kritické reflexe toho, v jakém významu jsou tyto pojmy pro danou dobu používány, jde o anachronismus, který v některých případech může u čtenáře vést k neadekvátnímu pochopení.

Shrnující charakter práce je také pravděpodobně příčinou toho, že se v různých pasážích mění způsob, kterým autor určitý stav vysvětluje: někdy je jako příčina pomalého počátečního rozvoje českého knihtisku uvedeno husitství a z něj plynoucí mezinárodní izolace a oslabení pražské univerzity, jindy je to zahraniční konkurence, na jiném místě se zase zdůrazňuje rozhodující podíl katolické církve jako zadavatele prvních tisků (pak ale není jasné, proč tím nebyl alespoň částečně neutralizován neblahý vliv nekatolíků) apod. Podobně převaha překladů mezi nejranějšími česky tištěnými texty je někdy vysvětlována nedostatkem česky píšících autorů, jindy neschopností dobového publika recipovat náročnější texty. Je samozřejmě možné (a pravděpodobné), že autor považuje všechna uváděná vysvětlení za relevantní a na různých místech jen zdůrazňuje jedno či druhé, výslovně to ale v knize napsáno není. Dá se tedy říci, že její poměrně velkou slabinou je to, že jako celek do určité míry postrádá jednotící přístup, konzistentní a vyargumentovaný pohled na dané období, a zůstává tak spíše shromážděním jednotlivých faktů. S tím bohužel jde ruku v ruce i překvapivě nedokonalá redakční práce – v knize nacházíme nadstandardní množství formálních a jazykových lapsů, ať už jde o chybějící či přebývající slova, nenáležitě koncovky ohebných slov, anakoluty a další nestandardní syntaktické konstrukce či pochybení v interpunkci. Neopraveny zůstaly i některé faktické nepřesnosti, například datace počátků překladu bible do češtiny (uvádí se dokončení překladu Nového zákona roku 1385 a některých knih Starého zákona do konce 14. století, přestože nejstarší známý rukopis *celého* českého překladu Bible se datuje už do 60. či 70. let 14. století a text v něm obsažený vznikl pravděpodobně už v letech padesátých), dále považování Oráče z Čech a Tkadlečka za stejný text (ač byl první nepochybně inspirací druhého, jsou mezi nimi podstatné tematické i stylistické rozdíly), směšování jazyků a písem (v jedné řadě za sebou jsou jmenovány knihy vytištěné v latině, italštině, abecedě a hlaholici) či označování církevních Otců termínem *patristé*. Publikace tak budí dojem, že vznikala ve spěchu, v časové tísní, protože jinak bychom u knihy vydané prestižním vědeckým nakladatelstvím očekávali dokonalejší výsledek.

Výše zmíněné použití termínu *národní jazyk* poukazuje ještě k jedné podstatné slabině práce, a to hodnotícímu přístupu. Ač se autor právem snaží vymezit proti zastaralému, „národoveckému“ pojetí probírané tematiky, dělá to prostým otočením znamének. Co bývalo dříve popisováno jako skvělé, úspěšné a mající evropskou úroveň či ji dokonce předčící, je teď líčeno jako chabé, zaostalé, apatické, ustrnulé, pasivní. Tomuto negativnímu hodnocení úrovně raného českého knihtisku napomáhá i fakt, že se autor při mezinárodním srovnávání soustředí zejména na území dnešních velkých západo- a jihoevropských zemí, situace v oblasti středo- a jihovýchodní Evropy je naopak zmiňována spíše výjimečně. Zároveň je v knize výrazně patrný

teleologický pohled: to, co se v dobách (mnohem) pozdějších prosadilo (např. antikva), je chápáno jako moderní a pokrokové, to, co už dnes nepoužíváme (např. švabach), jako zastaralé, ačkoli to v dané době i v dobách následujících mohlo plnit svou funkci stejně dobře.

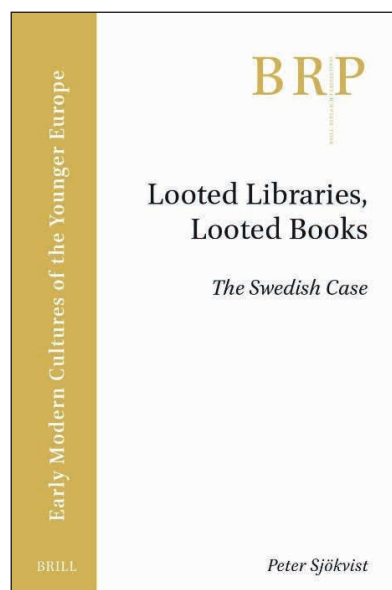
Výsledkem popsaného přístupu je, že si čtenář právem může klást otázku, proč by vlastně měl číst o něčem, co podle všech těchto hodnotících soudů zřejmě nestojí za pozornost. Tím podle mého názoru kniha nechává nevyužitou skvělou příležitost, jak se na jedné straně oprostít od nenáležité oslavného tónu, na druhé straně ale představit tuto etapu české knižní kultury jako zajímavý příklad rozvoje knihtisku na semiperiferii Evropy v konkurenci technologicky i kapitálově mnohem silnějších sousedů, z kulturněhistorického hlediska pozoruhodný zejména kontextem české náboženské *Sonderweg*, tedy tím, že první počátky rozvoje knihtisku v českých zemích probíhaly v prostředí protokonfesionální společnosti rozvíjející se v rámci jinak zatím plně katolické Evropy. Sám Neškudla ostatně upozorňuje na to, že raný knihtisk v Čechách byl zvláštní vysokým podílem vernakulární produkce, v textu to ale vesměs nepředstavuje jako zajímavé kulturní specifikum, ale hodnotí to negativně, jako znak slabosti a intelektuální zaostalosti (a to přesto, že posílení vernakulární produkce v německy mluvících oblastech a její orientaci na širší čtenářské vrstvy v důsledku reformace hodnotí naopak kladně). Je to škoda, protože po zdůraznění specifických rysů české situace a oproštění se od hodnotícího přístupu by kniha jistě mohla být zajímavá a přínosná také pro členy mezinárodní vědecké komunity. I v současné podobě však má pro české prostředí nemalou cenu: má potenciál ukázat poměrně širokému spektru čtenářů, že podobně jako dnes, ani v minulosti nebyly vztahy mezi starými a novými médii šíření textů jednoduché a přímočaré, předestřít jim širší zahraničních i českých výzkumů, které byly dosud k tomuto tématu publikovány, a osvobodit je od některých zažitých omylů.

Alena A. Fidlerová

Recenze

Peter Sjökvist: Looted Libraries, Looted Books. The Swedish Case. Leiden, Brill 2024. 278 s. Brill Research Perspectives in Early Modern Cultures of the Younger Europe.

DOI <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2025.32.08>

Kniha *Looted Libraries, Looted Books* analyzuje fenomén knižních konfiskací, které provádělo Švédsko v éře tzv. velmocenské expanze (1611–1721). Toto období švédských dějin doprovázely intenzivní vojenské aktivity v oblasti Baltského moře i ve větší části Evropy a jejich součástí bylo i systematické zabavování archiválií, knihoven a uměleckých děl, považované tehdy za legitimní válečnou kořist. Švédská vojska knihy odvážela z území dnešního Lotyšska, Polska, Německa, České republiky a Dánska, aby následně našly nové uplatnění na švédském královském dvoře, v soukromých sbírkách šlechty nebo v církevních a školských institucích.

Autorem monografie, vydané v rámci nové ediční řady *Early Modern Cultures of the Younger Europe* nakladatelství Brill, je Peter Sjökvist, švédský historik a kurátor historických fondů v Univerzitní

knihovně v Uppsale. Problematice švédských válečných konfiskací knih se věnuje dlouhodobě a je autorem řady odborných studií zaměřených na výzkum fondů získaných jako válečná kořist, především ve sbírkách Uppsalské univerzitní knihovny. I díky jeho badatelskému úsilí a osobní podpoře obdobně zaměřených výzkumných aktivit švédských i zahraničních odborníků dochází v posledních letech k výraznému oživení zájmu o tuto specifickou oblast kulturních dějin.

Příběh švédské knižní kořisti – jak autor v úvodu připomíná – není tématem neznámým ani zcela opomíjeným. Přesto však jediné komplexní zpracování této problematiky představuje více než sto let stará práce Otto Waldeho, vydaná švédsky v letech 1916–1920. Toto dvousvazkové monumentální dílo zůstává cenným pramenem především díky své detailní faktografii, jeho interpretace jsou ovšem výrazně ovlivněny dobovým intelektuálním kontextem. Mezitím se však – zejména v posledních dekádách – oblast výzkumu knižní provenience a transferu kulturních artefaktů zásadně proměnila. Monografie Petera Sjökvista

na Waldeho práci sice navazuje, zároveň ji však významně přesahuje. Nabízí nejen syntetizující přehled historických okolností švédských konfiskací a dosavadního bádání, ale především přináší zcela nový pohled na tzv. „druhý život“ ukořistěných knih. Peter Sjökvist odmítá národní či kulturně-emotivní konotace spjaté s tímto tématem a s věcnou střízlivostí analyzuje, jak byla válečná knižní kořist ve Švédsku skutečně přijímána a integrována do nového prostředí.

Monografie je uspořádána do několika částí, které představují švédské knižní konfiskace v jejich geografickém, časovém a institucionálním kontextu. Úvodní oddíl se soustředí na podrobné zmapování průběhu samotných konfiskací a následné redistribuce zabavených knih. Autor rozlišuje tři hlavní fáze plenění. První fáze spadala do období vlády Gustava II. Adolfa (1611–1632) a zaměřovala se na knihovny ve městech jako Riga, Braniewo, Frombork, Pelplin, Würzburg, Mainz či Sonnewalde. Knihy odvezené z těchto lokalit byly výhradně určeny pro nově založenou univerzitu knihovnu v Uppsale, která fungovala jako klíčová vzdělávací instituce Švédského království. Druhá fáze, spojená se švédskými vojenskými operacemi na českém území, probíhala na samém konci třicetileté války a zahrnovala konfiskace v Olomouci, Mikulově a Praze. Odehrávala se za vlády královny Kristiny I. (1632–1654), jež ukořistěné knižní sbírky směřovala především do královské knihovny ve Stockholmu s cílem posílit její reprezentační roli. Třetí fáze, probíhající za panování Karla X. Gustava (1654–1660), se týkala především území Polska a Dánska. Zdejší válečná kořist se s panovníkovým souhlasem ocitla především ve sbírkách švédské šlechty.

V další části knihy Peter Sjökvist sleduje způsob, jakým byly zabavené knihy začleňovány do švédského prostředí. Analyzuje konkrétní sbírky a instituce, v nichž jsou tyto fondy významněji zastoupeny, a podrobně se zabývá jejich správou a katalogizací, které vypovídají o tom, jak a kdy byly ukořistěné knihy integrovány do jiných částí knižních sbírek. Pozornost věnuje především univerzitním knihovnám v Lundu a v Uppsale, ve které je výzkum této oblasti nejrozvinutější, dále katedrálním knihovnám ve Strängnäs, Linköpingu a Västerås, Královské knihovně ve Stockholmu a také šlechtickým sbírkám na zámku Skokloster.

Následující oddíl zakotvuje švédské konfiskace do právního a normativního rámce raného novověku. Peter Sjökvist představuje kontext dobového mezinárodního práva, jak jej formuloval mimo jiné Hugo Grotius, a zároveň zmiňuje i švédské prameny, které tuto problematiku přímo reflektovaly. Zvláštní pozornost věnuje vysvětlení právního pojmu *caduca bona*, který poskytoval rámec pro nakládání s opuštěným či zabaveným majetkem a sehrával zásadní roli při legitimizaci praktických kroků švédské strany. Autor také připomíná, že válečné konfiskace byly v celé Evropě až do konce 18. století považovány v zásadě za legitimní a restituce zkonfiskovaných kulturních předmětů přicházela v úvahu pouze tehdy, pokud se na ní válčící strany dohodly při vyjednávání konkrétní mírové smlouvy. Ve švédském prostředí se tyto restituce založené na mírové dohodě týkaly především archivních materiálů.

V závěrečné části knihy, nazvané *Destruction and Dispersal of Looted Books*, se Peter Sjökvist soustředí na otázku, proč se dochovala jen menší část odvezených

knih, ačkoli Švédsko nebylo ve válečném stavu od roku 1814 a jeho knižní sbírky nepostihly podobně devastující okolnosti, jako tomu bylo například v Evropě za druhé světové války. Důvody jsou jiné: jak ukazuje Peter Sjökvist, nemalý počet knih byl v průběhu staletí ve Švédsku ztracen, zničen či rozptýlen v důsledku četných knižních aukcí, reorganizací sbírek nebo nedostatečné péče institucí. Negativní roli sehrály také požáry, z nichž nejničivější postihl Královskou knihovnu v roce 1697, kdy shořely přibližně tři čtvrtiny jejích fondů.

Peter Sjökvist se ve své práci snaží postihnout i složitou otázku reálného vlivu knižních konfiskací na švédské prostředí a zkoumá, zda ukořistěné svazky skutečně naplnily kulturní a vzdělanostní ambice, které jim v minulosti bývaly připisovány. Transfer rozsáhlých knižních celků z Evropy nebyl nahodilým důsledkem válečných událostí, ale součástí promyšlené státní strategie švédských panovníků usilujících o překonání kulturního deficitu a posílení prestiže země. Peter Sjökvist ale upozorňuje na zásadní paradox: přestože švédské instituce tímto způsobem získaly tisíce svazků, značná část z nich nebyla nikdy adekvátně využita – některé se ukázaly jako prakticky bezcenné, jiné působily potíže z hlediska luteránské konfese a cenzury, a nemalé množství se časem ztratilo či zničilo.

Ačkoli *Looted Libraries, Looted Books* není rozsáhlou publikací, její obsah je mimořádně koncentrovaný a informačně bohatý. Autor neusiluje o pouhý popis událostí, nýbrž nabízí ucelený obraz fenoménu švédských konfiskací v širším kontextu švédských dějin i současného stavu bádání. Jeho největším přínosem je kritický, od národních sentimentů oproštěný pohled na osudy konfiskovaných knih, který narušuje idealizované představy o kulturním transferu jako formě uchování dědictví a otevírá cestu k realističtější reflexi kulturní praxe institucí a národní paměti.

Otevřenost, s níž Peter Sjökvist přistupuje k vlastním dějinám, představuje výzvu i pro badatele „na druhém břehu“ – tedy pro ty, kteří se zabývají knihami odvezenými z jejich vlastního území. Tato výzva spočívá v ochotě klást i nepříjemné otázky: byly odvezené knihovny skutečně tak významné pro své současníky, jak se dnes často předpokládá? Proč se o jejich ztrátě začalo hovořit až po desetiletích? A nemají dnes – coby symboly kulturní ztráty – pro českou či polskou identitu dokonce větší význam, než kdyby zůstaly ve své původní lokalitě a splynuly s jinými knihovnami?

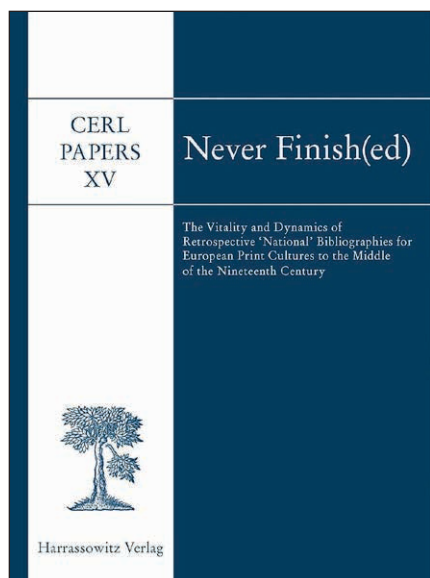
Kniha *Looted Libraries, Looted Books* tak přináší nejen nový a kritický pohled na problematiku švédské knižní kořisti, ale i zásadní příspěvek k širší debatě o kulturní mobilitě, transferu a mocenských strategiích raného novověku. Díky svému vydání v angličtině navíc otevírá toto téma mezinárodní odborné veřejnosti. V tomto smyslu lze Sjökvistovu práci považovat za důležitý mezník v historiografii kulturního transferu a inspirativní model pro další badatelské přístupy.

Lenka Veselá

Recenze

Never Finish(ed): The Vitality and Dynamics of Retrospective ‘National’ Bibliographies for European Print Cultures to the Middle of the Nineteenth Century. Olga Tkachuk – Marian Lefferts – Claudia Fabian (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2025. XII, 212 s. CERL Papers XV.

DOI <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2025.32.09>

Za vydáním tohoto sborníku příspěvků, které zazněly na konferenci *Retrospective Bibliographies and European Print Cultures to 1830: Challenges and Perspectives in the Digital Age* konané 29.–30. června 2023 v prostorách Národní knihovny Ossolinských v polské Vratislavi, stojí Working Group for Retrospective National Bibliographies. Publikace představuje jeden z prvních výsledků plánovaných odborných aktivit této pracovní skupiny, jež byla založena na začátku roku 2022 a nad níž převzalo záštitu Consortium of European Research Libraries (CERL). Jejím cílem je vytvořit platformu, která bude sdružovat evropské knihovníky a bibliografy a která se bude zabývat otázkami aktuálního stavu a budoucího rozvoje národních retrospektivních bibliografií s ohledem na jejich možné vzájemné propojení. Uspořádání vřat-

slavské konference předcházelo sestavení a zveřejnění online seznamu retrospektivních bibliografií a institucí zodpovědných na národní úrovni za jejich tvorbu a správu.¹ V tomto abecedně řazeném soupise jsou stručně popsány bibliografie všech evropských státních celků s důrazem na jejich chronologické vymezení a dostupnost v elektronické či pouze v tištěné podobě.

Recenzovaná kniha obsahuje charakteristiky národních retrospektivních bibliografií třinácti států. Vedle těch, jež se prezentovaly přímo na konferenci (např. Německo, Polsko,

¹ Seznam bibliografií je přístupný na: <https://www.cerl.org/collaboration/work/Retrospectivenational-Bibliographies#members_of_the_rnb_working_group>, sestavila ho pracovnice Ossolinea dr. Olga Tkachuk. Ta také připravila doprovodnou výstavu, která účastníky konference seznámila s dějinami polské bibliografie. Fotografie exponátů a informační popisky byly taktéž zahrnuty do konferenčního sborníku a tvoří jeho závěrečnou část.

Nizozemsko, Itálie, Chorvatsko, Skotsko), do ní byly nakonec zařazeny i příspěvky zemí, jejichž zástupci se vratislavského setkání osobně nezúčastnili (Dánsko, Lotyšsko). Bohužel několik dalších evropských států, nejspíš z důvodu nezájmu z jejich strany, chybí. Postrádáme zde např. Portugalsko, Řecko, Finsko, Rusko a obzvláště nám blízké Slovensko a Maďarsko (potažmo bývalé části Uher). Každé zemi je věnován jeden příspěvek, pouze Ukrajina dostala možnost se představit ve dvou příspěvcích. CERL jako zastřešující a pořadatelská organizace je zastoupena příspěvkem o databázi *Heritage of the Printed Book* (HPB). Těmto tematicky úzce vymezeným příspěvkům předchází úvodní souhrnná předmluva editorek Claudie Fabian a Marian Lefferts. Na ni pak navazuje teoreticko-programový příspěvek Marieke van Delft. Tyto tři jmenované dámy jsou zároveň hlavními mluvčími a hybatelkami celé pracovní skupiny.

Sborník tedy nabízí poměrně pestrý, místy však obsahově nevyvážený pohled na sledovanou tematiku, což se projevuje tím, že zajímavé přehledové příspěvky se zde střídají s charakteristikami, které svou zevrubností orientovanou převážně do minulosti nebo na konkrétní praktické ukázky působí příliš detailně, a je obtížné si z nich rychle a jednoduše vytvořit celkový obraz příslušné bibliografie a jejich historických milníků.² A právě to by měl být jeden z hlavních cílů podobné publikace. Také ústřední téma sborníku je pojato širěji, než je v jeho titulu avizováno. Není to ale vina editorek. Tato skutečnost souvisí především s chápáním a ohraničením retrospektivní bibliografie v jednotlivých státech. Z příspěvků se dozvídáme, že v některých zemích se její vymezení liší od našeho českého pojetí s hraničním rokem 1800 a výrazně se posouvá do blízkosti souběžné bibliografie. Např. v Polsku či Chorvatsku je do retrospektivy zahrnuto celé 19., a dokonce i první polovina 20. století. Skotsko obě bibliografie přímo spojuje a nedělá mezi nimi větší rozdíl. Itálie zase bibliograficky podchycuje jen léta 1501–1600 a zbývající století zpracovává formou sdílené katalogizace. Tu plně využívá a navíc provazuje s legislativou na ochranu kulturního dědictví Španělsko. Francie a Lotyšsko se s českou praxí rozcházejí i v úrovni popisu či druhu sledovaných dokumentů. Jejich národní retrospektivní bibliografie mají podobu titulové bibliografie novin nebo analytické bibliografie článků z periodik.

Příspěvky ve sborníku tedy dokazují, že vybudování komplexní a moderní národní retrospektivní bibliografie v elektronické podobě není dodnes samozřejmostí ani jednoduchým krokem a jednotlivé země k této problematice přistupují různě. Některé státy (např. Španělsko, Dánsko, Polsko, Lotyšsko) totiž mohou badatelské veřejnosti nabídnout pouze tištěné všeobecně či tematicky zaměřené bibliografické práce, v lepším případě pak i elektronické bibliograficko-katalogizační záznamy,

² Konkrétně můžeme výše uvedenou výtku demonstrovat na dvou příspěvcích pojednávajících o ukrajinské bibliografii. Zatímco první ji vhodně zasazuje do historicko-vývojového kontextu, druhý se doslova utápí v jednotlivostech. Podobně by dopadlo srovnání Švédska a Dánska, tedy dvou severských zemí blízkých si nejen svou vzdáleností, ale i osudy svých bibliografií. Zatímco švédský autor svůj shrnující příspěvek koncipuje kriticky a hlavně s výhledem do budoucnosti, zástupce Dánska se zaměřuje na minulost a o současnosti podává jen pár náznakových zmínek.

dostupné ovšem jen v online katalozích příslušných národních knihoven, národních digitálních knihovnách, souborných katalozích s celonárodním dosahem či v podobě pdf a wordovských souborů. O speciální online retrospektivní bibliografické databázi podobající se např. *KPS-Knihopisu* u nich nemůže být ani řeč. A pokud už tedy nějakou mají, nevzniká její obsah vkládáním nových elektronických záznamů vytvořených na základě klasického bibliografického popisu s knihou v ruce, ale spíše retrokonverzí relevantních papírových soupisů či přebíráním a upravováním již existujících záznamů z výše zmíněných zdrojů bez konfrontace s tištěným originálem. Mezi skutečné evropské lídry, kteří se naopak mohou vykázat již zavedenými a poměrně spolehlivě fungujícími online národními retrospektivními bibliografiemi patří Nizozemí a Německo. Nově je dohání či rovnou překonávají Itálie s Českou republikou, a to díky tomu, že jejich bibliografie prošly nedávno výraznou aktualizací.³ V protikladu k nim stojí země, které se dodnes stále spoléhají na papírové bibliografie, jako např. Švédsko a Ukrajina.

V průběhu konference byly také hledány odpovědi na otázku jazykového, etnického či geografického záběru národních retrospektivních bibliografií. Především pro země s koloniální minulostí nebo silnou exportní tiskařsko-nakladatelskou základnou má vyřešení této historické záležitosti praktické dopady na počty bibliograficky evidovaných tisků. Tak např. Španělé uvažují o tom, zda mají do své bibliografie začleňovat i knihy vydané ve španělštině na území Nizozemska či Latinské Ameriky. S podobnými problémy se více či méně úspěšně co do úplnosti pokrytí potýkají také Francouzi a Němci. Dějinná migrace národů či jednotlivců, prostorová rozpínavost mocenských říší, pohyblivost hranic států a jejich odlišnost oproti současnému stavu, to vše dnes vede k obsahovému překrývání jednotlivých národních retrospektivních bibliografií a hlavně k situacím, ve kterých pojem „národní“ ve vztahu k vymezení příslušné bibliografie ztrácí svou podstatu a stává se z něj pouhé formální, ale dosud zažité označení pro zpracovavatele dané bibliografie, jimiž jsou většinou právě národní knihovny. Tohoto nesouladu si byly dobře vědomy editorky sborníku a proto výraz „národní“ alespoň v hlavním názvu a předmluvě ohraničily uvozovkami, aby tak naznačily jeho významový posun.

Jako východisko z těchto a dalších obtíží se jeví vzájemná kooperace mezi jinak samostatně existujícími národními retrospektivními bibliografiemi, a to v širším mezinárodním měřítku. Členové pracovní skupiny už v tomto směru začínají podnikat konkrétní kroky. Ty mají zatím povahu spíše teoreticko-organizačních aktivit a sahají od obvyklého navazování užších pracovních a kolegiálních vztahů, přes podrobnější analýzu stavu zpracování sledovaných národních retrospektivních bibliografií až po komunikaci s koncovými uživateli bibliografií a mapování jejich odborných požadavků a způsobů, jakými získávají a využívají

³ Italogé v letech 2018–2021 pracovali na propojení elektronické bibliografie tisků 16. století EDIT 16 a souborného katalogu SBN (Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale) obsahujícího záznamy mladších tisků. Obě databáze původně vznikaly izolovaně. Modernizací jejich vyhledávacích rozhraní a také jejich virtuálním propojením vybudovali podobný interaktivní a vizuálně atraktivní bibliografický nástroj jako je naše Knihověda.cz. Ta mimochodem na konferenci sklídila velký úspěch a zařadila se mezi nejlepší bibliografické počiny vůbec. K portálu integrujícímu do jednoho celku několik samostatných bibliografií výhledově směřují i Němci s VD16-18. Holanďané úzce spolupracují s CERL, ovšem k modernizaci databáze STCN přistupují opatrněji, aby nedošlo k narušení vysoké kvality bibliografických dat a standardizace zavedených pracovních postupů.

bibliografická data.⁴ V budoucnu pak lze od představitelů pracovní skupiny očekávat, že budou apelovat na používání propojených otevřených dat, zavádění jednoznačných identifikátorů v jednotlivých retrospektivních bibliografiích a využití moderních technologií, jako např. umělé inteligence, pro analýzu OCR textů titulních či dalších klíčových stran tisků nebo i pro vyhledávání podle obrazu. Výhledově by tak národní retrospektivní bibliografie mohly získat nové funkcionality, jež by jim umožňovaly lépe podporovat vědecké badání či iniciovat vznik různých projektů v oblasti výzkumu dějin knižní kultury, a tím odhalovat její širší dobové kontexty.

Největším přínosem recenzovaného sborníku jsou tedy především příspěvky nebo alespoň jejich části zaměřené na popis dnešního stavu a budoucnosti jednotlivých národních retrospektivních bibliografií. Jejich prostřednictvím se čtenář může seznámit se současným světovým děním a aktuálními vývojovými trendy. Zároveň získá přehled o tom, jak se bibliografové z konkrétních zemí s těmito či podobnými výzvami vyrovnávají. Může zde také najít inspiraci k vlastním úvahám a aktivitám. Jako velice inovativní se jeví plány pracovní skupiny. Uvidíme, zda jejich praktická realizace nezůstane pouhou vizí a skutečně povede k široké spolupráci a obohacení všech, a ne jenom některých národních retrospektivních bibliografií, protože určité státy (Nizozemsko, Německo, Česká republika, Itálie) mají k těmto cílům poměrně blízko, jiné (Španělsko, Skotsko, Chorvatsko, Polsko, Francie) budou muset ujit ještě velký kus cesty a zbývající (Švédsko, Dánsko, Ukrajina, Lotyšsko) nemají ani nakročeno, což nejlépe dokládají příspěvky v předkládaném sborníku.

David Mach

⁴ Za účelem hlubšího seznámení se s uživateli, kteří často pracují s národními retrospektivními bibliografiemi, byla uspořádána v pořadí již druhá mezinárodní konference nesoucí název Mapping Knowledge. Konala se ve dnech 26.–27. června 2025 v Bruselu. I z tohoto setkání by měl vyjít sborník příspěvků.

KAMIL BOLDAN
Ratdoltova astronomika v českých
a moravských knihovnách

MANFRED KNEDLIK
Buchdruck im Dienst der religiösen Bildung.
Der Drucker Michael Mülmarckart in Eger
(1571/72–1575)

MARTA VACULÍNOVÁ
Privilegia pro autory předbělohorského
období ve fondu „Impressoria“ v Haus-,
Hof- und Staatsarchivu ve Vídni

EVA CHODĚJOVSKÁ
Knihy, které cestovaly. Cestovní a poštovní
příručky jako orientační pomůcky v Evropě
raného novověku

JENNY ÖHMAN
The Journey of Unknown Bohemian Books.
Three Swedish War Booty Examples
in High School Libraries

KNIHOVNA
AKADEMIE VĚD ČR